

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 155-169, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 24.11.2017 Kabul Tarihi:02.01.2018

SERGI-İ UMUMİ-İ OSMANİ'NİN (1863) AÇILIŞI VE SERGI'NİN DUYURULMASINDA GAZETELERİN ROLÜ

Opening Of Sergi-i Umumi-i Osmani And The Role Of Newspapers On Announcing It.

Kenan DEMİR¹

ÖZ

Avrupa'da 19. yüzyılda üretimin artması ve ticaretin gelişmesi sonucu başlangıçta ulusal olarak yapılan sergiler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası olarak organize edilmiştir. Osmanlı Devleti Avrupa'daki teşkil edilen uluslararası sergilere ülkenin tanıtımı açısından önemli olacağı düşüncesiyle katılmaya özen göstermiş ve Avrupa'da organize edilen uluslararası sergilerin çoğuna iştirak etmiştir. Osmanlı Devleti'nde uluslararası sergilerin katılımı yanında ülkede bir serginin açılmasının ülkenin sanayisi açısından önem arz edeceği ve ülkede ne gibi ürünlerin üretildiği hakkında halkın haberdar olmasını teşvik edeceği gibi sebeplerle bir sergi açma düşüncesi oluşmuştur. Bu doğrultuda Mustafa Fazıl Paşa yönetiminde bir kurul oluşturulmuş ve sergi 1863 senesi Ramazan ayında İstanbul'da açılmıştır. Sergi komitesi sergiyi organize ederken serginin duyurulmasında gazetelerden faydalanmış ve gazeteleri etkin kullanmıştır. Dönemin yayın organları da İstanbul'da düzenlenen sergiye ilgi göstermiştir. Gazetelerde yazı yazan dönemin aydınları sergilerin öneminden ve ekonomiye olan etkisinden bahsetmiş ve sergiye katılımı teşvik etmiştir. Bu çalışmada ülkede açılan ilk sergi olan 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani'yi gazeteler gözüyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sergi, Osmanlı, Gazeteler, Ekonomi,

ABSTRACT

In Europe, in the 19th century, expositions were organised nationally at first as a result of development in trade and increase on production. As of the second half of the 19th century, these expositions were held internatinoally. Ottoman Empire cared to oin this international expositions in Europe in contemplation of promoting of the statae and joined most of the expositions. An idea to open an exposition in the Ottoman Empire was formed in the course of the time because an exposition would be important fort he country's industry and would provide the society to be informed about the production of the industry. In this direction, a board was formed under Mustafa Fazıl Paşa and the exposition was opened in the month of Ramadan in 1863 in Istanbul. While organizing the event, exposition committee benefited from the newspapers and used them effectively. The media organs of the period were also interested in the exposition. The intellectuals wrote about the significance of the exposition and exposition's effects on economy on their collumns, and promoted the participation to event. In this study, Ottoman's first exhibition 1863 Ottoman General Exposition is analyzed through newspapers of the period.

1. GİRİŞ

Toplumlarda artan ticari mübadelelerin kolaylaşması amacıyla kurulan pazar ve panayırların kurumlaşmış hali olan sergiler Avrupa'da başlangıçta ulusal anlamda açılmıştır. Sergiler, ülkelerin üretim kaynaklarının toplum tarafından bilinmesini ve ülkede nelerin üretildiğini gösteren mekânlar olarak önem kazanmıştır. Dünyada ne gibi ürünlerin üretildiği, teknolojiye ne gibi yeniliklerin yaşandığı gibi hususlarda toplumu haberdar etmesi nedeniyle devletler ülkelerinde sık sık ulusal sergiler organize etmişlerdir. Avrupa devletleri sömürgeleri altında olan devletlerin üretim yapısını anlamak ve diğer gelişmiş ülkelerdeki teknolojinin bilinmesi amacıyla uluslararası sergiler

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniv., İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İSTANBUL kdemir@medipol.edu.tr

düzenlemişlerdir. Bu doğrultuda ilk uluslararası sergi 1851 senesinde İngiltere’de açılmıştır sonra diğer ülkelerde sık sık organize edilmiştir.

Osmanlı Devleti de 19. yüzyılda Avrupa’da yaşanan iktisadi gelişmeleri takip ettiğinden organize edilen uluslararası sergilere katılmıştır. Devletin uluslararası sergilere katılımıyla hem ülke üretiminin Avrupa’ya tanıtımı hem de Avrupa’da yaşanan iktisadi gelişmelerden uzak kalmaması hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa’da organize edilen sergilere katılımın yanında ülke içerisinde bir serginin açılmasının ülkenin iktisadiyatı açısından önemli kazanımlar sağlayacağına farkında olduğundan 1863 senesinde İstanbul bir sergi açılımını organize etmiştir. Serginin tertip edilmesindeki ana amaç ülkeye gelen bol miktarda Batı menşeli ürünlerin sonucu ülkede görülmeyen yerli ürünlere yeniden rağbet edilmesini sağlamaktır. Bu nedenle sergide sadece Osmanlı ürünlerin sergileneceği duyurulmuş, Avrupa’dan ise sadece teknoloji aletlerin sergilenmesine izin verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde gazeteler 1860’lardan itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve kamuoyunu yönlendirmede başarılı olmuştur. Gazeteler halkı aydınlatma görevini yürütmüş, halkın ülke iktisadi, siyasi ve toplumsal sorunları hakkında haberdar olmasını sağlamıştır. 1863 senesinde sergiyi organize eden komisyon serginin duyurulması ve organize edilmesinde gazetelerden faydalanmıştır. Ayrıca gazeteler vasıtasıyla sergi hakkındaki son gelişmeler halka duyurulmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin ülkenin sanayileşmesini hızlandırmak amacıyla tertip ettiği Sergi-i Umumi-i Osmani’nin açılışı gazeteler incelenerek araştırılmıştır. Çalışmada önce sergilerin doğuşu ve Avrupa’da sergilenen uluslararası sergiler hakkında bilgi verilmiş, sonra ise 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani’nin organize edilmesi gazeteler gözüyle incelenmiştir.

2. SERGİCİLİK FİKRİNİN DOĞUŞU

Sergi bir ülkenin sanayi, ziraat, zanaat ve güzel sanatlar üretimini gösterip anlatmak için devlet, kurum ve bireylerin teşebbüsleri sonucu kurulan mekanlardır (Sergi, 1976: 315). Sergiler ticarete önemli satış pazarlama araçları olarak önem arz etmektedir. Sergiler sürekli ya da geçici olarak düzenledikleri gibi ulusal veya uluslararası düzeyde de organize edilebilirler (Seyidoğlu 1999: 526). Sergi, panayır ve fuarlar mal ticaretinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Panayır ve sergiler kökenleri eski çağlara dayanmasına karşın Ortaçağ’da Avrupa’da düzenlenen büyük pazarlardan gelmektedir (Temel Britannica 1993: 135). Sergilerin amacı başlangıçta bilgi vermek ve halkı eğitmektir. Sanayi ve tarımsal ürünleri teşhir ederek ülkenin iktisadi seviyesini belirlemek ve erişilecek iktisadi seviye hakkında vatandaşları aydınlatmak gayesi hedeflenmekteydi. Sonraları uluslararası sergiler öğretme amacından ziyade ticari amaçlar taşımaya başlamışlardır (Türkoğlu 1953: 230). Sergilerin diğer bir amacı da yeni buluşları ve üretim yöntemlerini tanıtmak ve üretim çevrelerinin özel problemlerine ilgi çekmek ve çözümler getirmektir (Sergi 1980: 458-459).

Uluslararası sergiler çok büyük ve maliyetleri fazla olduğundan bu masrafların karşılanması için çok fazla kişinin sergi mahalline ziyareti amaçlanmıştır. Bu nedenle sergi alanlarında çeşitli eğlenceler düzenlenmiş ve sergilerde teşhir edilen ürünlerin satılması önem kazanmıştır (Türkoğlu 1953: 230). Sergiler, toplumsal, siyasi, kültürel ve iktisadi sektörlerde gerçekleşen başarıları göstermesi açısından önemli bir teşebbüstür. Bu nedenle sergiler devletlerin diğer devletlere karşı bir güç ve gövde gösterisi olarak önem kazanmıştır. Sergiler aynı zamanda kitlelerin eğitiminde önemli bir katkı sağlamıştır (Şahin 2013: 191). İlk sergilerin açılışı M.Ö. 2000’li yıllarda Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinde düzenlenmiştir. Irak, Suriye ve Mısır’da kurulan ilk sergiler belirli kentlerde ticaret kervanlarının bir araya gelmesiyle oluşan büyük pazarlar olarak yapılmaktaydı. Bu tarz sergiler Eski Yunan ve Roma dönemlerinde organize edilmiştir. (Çakır 2006: 10). Gerek el zanaat ürünleri gerek endüstriyel ürünlerini sergileme fikri Avrupa’da yaygın bir şekilde görülmüştür. On sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren Fransa’da ulusal düzeyde sergiler organize edilmekteydi. Paris’te düzenlenen ve Fransız endüstrisinin başarısını tüm dünyaya duyurmak amacıyla düzenlenen 1844 ulusal sergisi tüm dünyada büyük bir ses getirmiş ve birkaç sene içerisinde Avrupa’nın diğer şehirlerinde ulusal sergiler düzenlenmiştir (Berber 2016: 174).

Modern sergi ve fuarlar mal ticaretinden daha çok ülkenin sanayileşme alanındaki gelişmeleri ve başarıları ortaya koymak için düzenlenmektedirler (Temel Britannica 1993: 136). Sergilerin uluslararası bir nitelik kazanması 19. yüzyılın ortalarında olmuştur (Önsoy 1983: 195). Öncülüğünü Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin yaptığı uluslararası sanayi sergileri, bu ülkelerin sömürgesi altında olan ülkelerde gelen hammaddelerin ve bu hammaddelerden üretilen ürünlerin tanıtılması ve pazarlanması amacıyla tertip edilmekteydi. Önceleri sanayi ve ticari çıkarlar gözetilerek düzenlenen sergiler zamanla Avrupa ile Avrupa dışı kültürler arasındaki iletişimin oluşmasına hizmet etmeye başlamıştır (Germaner 1991: 33). Ayrıca sergilerle devletlerin sanayi, ziraat, bilim ve teknoloji sektörlerindeki gelişme ve yeniliklerin tüm dünyaya ilan edilmesi amaçlanmıştır (Tekdemir 2013: 2).

3. OSMANLI'NIN 19. YÜZYILDAKİ KATILDIĞI ULUSLARARASI SERGİLER

Ülkede ziraat ve sanayi sektörlerinde gerçekleşen üretimi Avrupa devletlerine göstermek ve tanıtmak ve üretimde yaşanan aksaklıklara çözümler bulmak amacıyla Osmanlı bürokratları 1851 senesinden itibaren Avrupa'da düzenlenen uluslararası sergilere katılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin uluslararası sergilere katılımı sadece ekonomik açıdan değil siyasi ve kültürel açılarından da önem arz etmekteydi (Germaner 1991: 33). Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan beri yönetim ve yaşam tarzıyla bir parçası olmaya çalıştığı Avrupa dünyasına, ülkenin sanayi ve ziraat ürünlerinin tanıtma yolunu uluslararası sergilerle gerçekleştirmeye çalışmıştır (Yılmaz 2005: 719). İlk uluslararası fuar 1851'de Londra da cam ve demirden bir sera görünümünde yapılan Kristal sarayda organize edilmiştir. Sergide dünyanın tüm taraflarında gelen 19 binden fazla ürün teşhir edilmiştir (Sergi, 1993: 136). Osmanlı Devleti'nin katıldığı ilk sergi 1851 Londra dünya fuarıdır. Avrupa ülkelerinin modern teknoloji, keşif ve buluş, sanayi makineleri gibi ürünleri teşhir ettiği sergilerde Osmanlı Devleti ise el zanaatları, tarımsal ürünler, işlenmemiş hammadde gibi ürünleri sergilemiştir (Ergüney-Pilehvarian 2015: 228). Sergide Osmanlı ürünleri vitrinlerde teşhir edilirken, alanlar Osmanlı kumaşları ile kaplanmış ve küçük bir köşk de kurulmuştur. Sergide en fazla rağbet gören Osmanlı ürünü ise Bursa ipeğiydi (Göğüş, 2006: 38). Sergiye Osmanlı Devleti'nin katılma amacını dönemin yayın organı *Ceride-i Havadis*'te yayımlanan resmi bir beyannamede belirtilmiştir. Beyannamede sergiye gönderilecek ürünler tek tek verildikten sonra sergiye katılma amacının sergiye ülkenin tüm eyaletlerinde üretilen ürünlerden örnekler gönderilerek ülke topraklarının verimliliğini göstermek ve ülkede her çeşit sanayi ürünlerinin üretildiğini tüm dünyaya ispat etmektir (Ceride-i Havadis 1850: 1-3). Osmanlı Devleti 1853 senesinde Amerika'da düzenlenen New York sergisine nakliye harcamalarının maliyetli olması nedeniyle katılmamayı tercih etmiştir (Tekdemir, 2013: 2).

1855 senesinde açılan Paris uluslararası sergisine Kırım savaşına rağmen Osmanlı Devleti Hariciye teşrifatçısı Kamil Bey yönetiminde (Çakır 2006: 17-18) otuz beş pavyonda Hereke, Feshane ve Tophane fabrika üretimlerin büyük çoğunluk oluşturduğu 2.000 kadar ürünü sergilemiş, sergide 37 madalya ve 20 mansiyon ödülü kazanmıştır (Yılmaz 2005: 721). 1862 Londra uluslararası sergisine Osmanlı Devleti ticaret müsteşarı Server Efendi başkanlığında (Önsoy 1983: 203) yirmi beş pavyonda tarımsal ürünler, kumaş, halı, gravür örnekleri, tuğralar ve kağıt para örneklerini sergilemiş, bir bölümde ise İstanbul sergisi adıyla kayık ve kayıkçılarla gösteriler organize etmiştir (Yılmaz 2005: 722). Sergide Osmanlı ürünleri 84 madalya ve 44 mansiyon ödülü kazanmıştır (Kanca 2013: 163). 1867 senesinde Paris'te düzenlenen sergiye Sultan Abdülaziz'in katılması dolayısıyla serginin Osmanlı Devleti'nin katıldığı uluslararası sergiler arasındaki önemini artırmıştır (Tekdemir 2013: 9). Osmanlı Devleti 1867 senesi Paris sergisine altmış dört farklı kategoride ziraat, sanayi, el zanaatlar ve güzel sanatlar alanında farklı örnekleri sergilemiştir. Sergide gösterilen Osmanlı mimari yapıları ise Yeşil Cami, Çinili Köşkü ve Hürrem Sultan Hamamı'ndan oluşmaktaydı (Germaner 1991: 36). Osmanlı eserlerinin gösterildiği pavyon Türk mahallesi formatında İslam kentlerinin çıkmaz sokaklara açılan dolambaçlı sokaklarını gösterir bir şekilde düzenlenmişti (Çelik 2005: 63-64). Sergide Osmanlı Devleti'nin sergilediği ürünler şu kalemlerden oluşmaktaydı. Halılar, mobilyalar, çömlek, fayans, çini, gümüş işlemeli ipek kıyafetler, altın kaplı kumaşlar, ham ve işlenmiş ipek, kürk, müzik aletleri, silah, kundura,

kozmetik ve ilaç sektörüne ait eski örnekler, şaraplar, asma, mum, tütün, tahta, bal, altın külçeler, gümüş, bakır, demir, kurşun, taş ve mermer örnekleri (Ergüney-Pilehvarian 2015: 231). 6.8 milyon kişi tarafından ziyaret edilen 1867 Paris sergisi gecelerin ziyaretçilere açık olması ve ülkeler için tahsis edilen pavyonların ülkelerin milli özelliklerini taşıyor olmaları nedeniyle önem kazanmıştır (Tekdemir 2013: 14).

1873 Viyana sergisinde Osmanlı Devleti'nin sergi komiserliğini Osman Hamdi Bey yürütmüş, Osmanlı Devleti'nin temsil mahallesi III. Ahmed çeşmesi replikası, Osmanlı evi, Türk kahvehanesi, Boğaziçi yalısı, hazine-i hassa, Türk çarşısı ve hamamdan oluşmaktaydı (Ergüney-Pilehvarian 2015: 233). Osmanlı mimari örnekleri tarihsel referanslara uyumlu bir şekilde tasarlanırken pavyonlar asıllarındaki örneklerden tarihsel izler taşımakta ve ticari yapılarda yerli geleneklere göre inşa edilmekteydi (Çelik 2005: 69). Sergide, değerli mücevherler ve fotoğraflarla Osmanlı kıyafetleri sergilenmiş, kültürel tanıtımı için hazırlanan Osmanlı mimarisi, boğaz ve İstanbul adlı üç kitapta gösterilmiştir (Kanca 2013: 164). Osmanlı Devleti, 1887'de Paris'te yapılan sergiye de katılmış, sergide sanayi ve tarımsal ürünleri sergilemiştir (Mizan 1887: 240-241). 1889 Paris sergisi Fransız devriminin yüzüncü yılı yıldönümü amacıyla tertip edildiğinden Avrupa'nın birçok ülkesi gibi Osmanlı Devleti de katılmamış, sergi uluslararası sergi olarak açılmasına karşın Fransa milli sergisine dönüşmüştür (Çelik 2005: 84). Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin 400. yıldönümünü kutlamak üzere 1893'te Chicago'da açılan sergi, (Servet-i Fünun, 1891: 5) elektrikle aydınlatılan ilk fuardı ve sergiyi 21 milyon kişi ziyaret etmişti.(Sergi 1993: 136). Osmanlı Devleti, sergiye katılmak için Ticaret ve Ziraat Nazırı Raif Paşa başkanlığında bir komisyon kurmuş, sergiye gidecek ürünleri gümrük vergisinden muaf ederek ziraat ve sanayi erbabının sergiye rağbetini artırmaya çalışmıştır (UNZM 1891-a: 31-32). Sergiye daha fazla sanayi ürünlerin sergilenmesi istenmiştir (UNZM 1891-b: 181-184). 400 metrekairelik sergi alanına Sultan Ahmet Çeşmesi'nin benzeri inşa edilmiştir. Dönemin basınında serginin nizamnamesi yayımlanmıştır (UNZM 1891-c-d: 436-38; 716-720). 1893 Chicago sergisinde II. Abdülhamid'in özel fotoğraf albümünden örneklerle hazırlanan Yıldız fotoğraf albümleri de sergilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki tarihi eserler, doğa manzaraları, inşa ettirilen okul, fabrika ve hastane gibi modern eserleri kapsayan 1819 fotoğraftan oluşan elli bir albüm serginin bitiminden sonra Chicago Devlet Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir (Yılmaz 2005: 725). 1894 senesinde Osmanlı Devleti ülkenin servetini artırmak, sanayi ve ticareti geliştirmek amacıyla İstanbul'da ikinci bir sergi açmıştır. Bu sergi kalıcı olmak amacıyla açılmış, kış mevsimi hariç sekiz ay açık kalmıştır. Sergide teşhir edilen ürünlerin çoğunluğunu Osmanlı ürünleri oluşturmuştur (Çelik 2005: 152-153). 1900 Paris uluslararası fuarında yabancı ülkelere mekan olarak az yer verilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin fazla rağbet etmemesi nedeniyle fuara kısıtlı sayıda tarımsal, el zanaatları ve güzel sanatlar sektörlerinde ürün sergilemiştir (Kanca 2013: 165).

4. 1863 SERGİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ

Devletin 1863 İstanbul sergisini düzenlemedeki amacı ülkenin çeşitli bölgelerinde üretilen malların kalitesi tespit etmek, çeşitleri ve fiyatlarını belirlemek, üretimde yaşanan sıkıntıları tespit ederek ilgili kurumların dikkatini çekerek çözümler üretmek ve girişimci ve üreticileri bir araya getirerek bunların tanışmalarının sağlanmasıydı (Özdemir 2011: 89). Kısacası ana amaç Osmanlı ekonomisinin sorunlarını tespit ederek bunları ortadan kaldırmaktı (Önsoy 1983: 208). Osmanlı Devleti'nde serginin açılma fikri Mustafa Fazıl Paşa tarafından dile getirildiği gibi sergi nizamnamesinin hazırlanması, sergi mekanların inşa edilmesi, yurt içi ve yurt dışına duyuruların yapılması, sergide sergilenecek malzemelerin İstanbul'a getirilmesi ve serginin açılış merasimi gibi aşamalarını da yürütmüştür (Kanca 2013: 167). 1863 senesinde İstanbul'da açılan sergi mekânı için 50 bin İngiliz lirası harcanmıştır (Seyitdanlıoğlu 2009: 61). Serginin kuruluş ve çalışma esaslarını açıklayan 7 bölüm 61 maddeden oluşan serginin nizamnamesi neşredilerek dönemin yayın organlarında yayımlanmış ve bütün eyalet ve kazalara genelge olarak gönderilmiştir (Önsoy 1983: 209).

Osmanlı Devleti'nin iktisadi olarak ziraat eksenli bir memleket olduğundan sergilenen ürünlerinin çoğunluğunu tarım ürünleri oluşturmaktaydı (Önsoy, 1983: 210). Önceleri ulusal olarak düzenlenmesi kararlaştırılan 1863 İstanbul sergisine Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan devletlerinden çeşitli ziraat makina ve aletleriyle katılması sağlanmıştır. Yabancı devletlerin sergilediği ürünler devletlerin katılımına geç karar verildiğinden 40 gün gecikmeli teşhir edilmiştir (Yılmaz 2005: 722). Fransa, İngiltere ve Avusturya gazeteleri sergiye ilgi göstermiş ve sayfalarında genişçe yer ayırmıştır. Sergi hakkında okurlarını birinci ağızdan bilgilendirmek amacıyla Fransız gazeteleri muhabirlerini İstanbul'a göndermiş, İngiliz Times gazetesinin ise sergi boyunca İstanbul'da bir muhabiri görev yapmıştır (Özdemir 2011: 90). Sergiye katılımı özendirmek için fuar alanına giden ulaşım ücretlerinde indirimler yapılmış, sergi alanında çeşitli eğlenceler tertip edilmişti (Çelik 2005: 152). Sergi açık kaldığı müddet boyunca 100-150 bin arası kişi tarafından ziyaret edilmiş, giriş ücretlerinden elde edilen kazanç 450 bin kuruş olmasına karşın serginin tüm maliyetlerinin ancak beşte birini karşılayacak miktardaydı. Sergi harcamalarının gerisi devlet tarafından karşılanmıştır. (Önsoy 1983: 234). Sergi binası 1865 senesinde yıkılmıştır (Çelik 2005: 152).

5. SERGİNİN ORGANİZE EDİLMESİNDE BASININ ROLÜ

Osmanlı Devleti'nde gazeteler 1831 senesinde devletin öncülüğünde yayımlanan *Takvim-i Vekayi* gazetesiyle ortaya çıkmıştır (Girgin 2001: 18). Ülkede yayımlanan ikinci gazete ise İngiliz William Churchill tarafından yayımlanan *Ceride-i Havadis Gazetesidir* (Topuz 2003: 17). Bu iki gazetenin işlevini tam olarak yerine getirmediğinden ülkede gazeteler kamuoyunu oluşturamamış ve gazetelerin etkinliği oluşmamıştır. 1860 senesinde *Tercüman-ı Ahval* ve 1862 senesinde *Tasvir-i Efkâr* gazetelerin yayım politikalarının halk tarafından benimsenmesi sonucu ülkede gazetelerin halkı bilgilendirme, yönlendirme ve eğitme rolünü oynamasına yol açmıştır (Koloğlu 2006: 43-47). Gazeteler, ülkenin iktisadi ve siyasi sorunlarına değinmeye başlamış, çözümler öne sürmüştür. Ayrıca halkın doğru haberlerle aydınlatılmasını sağlamıştır. 1860'lı yıllarda gazetelerin kamuoyunu yönlendirmede gösterdiği başarı sonucu bu yıllarda devlet tarafından organize edilen ilk uluslararası serginin düzenlenmesinde basından faydalanılmıştır. Dönemin basın organlarında "*Madde-i Resmîye*" başlığı ile serginin düzenlenmesi hakkındaki konular okurlarına duyurulmuş ve halkın bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Dönemin önemli yayın organları olan *Tercüman-ı Ahval* ve *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetelerinde (RCH 1863:1) sergi nizamnamesi yayımlanmıştır. Sergiyi organize eden komite gazeteyi sergide sergilenecek ürünlerin toplatılması, serginin açılışı ve serginin organize edilme süreci bir kampanya aracı olarak kullanmış ve halkın sergi hakkında haberdar olmasını sağlamıştır.

Tasvir-i Efkâr'in çeşitli sayılarında serginin organizesi duyurulmuştur. Gazetenin 45. sayısında yayımlanan yazıda 1863 senesinin Ramazan ayının başlangıcında ülkede üretilen ziraat ve sanayi ürünlerin sergilenmesi için İstanbul'da büyük bir sergi için padişahın ferman çıkardığı ve organizasyon işlerini yürütmek amacıyla Mustafa Fazıl Paşa yönetiminde bir komisyon kurulduğu haber verilmiştir. Yazıda bu sergi için tüm eyaletlerdeki ziraatçı ve zanaatkârlara duyurulması için talimat ve beyannameler gönderildiği ifade edilmiştir (TE 1862-a, 1). Sergi için yapılması planlanan sergi yerinin II. Mahmud türbesi civarındaki boş arazi olması kararlaştırılmış ve bir iki gün zarfında inşaat faaliyetlerinin başlayacağı duyurulmuştur (TE 1862-a, 1). Düzenlenen serginin Osmanlı ürünlerine mahsus olarak organize edilmesine karşın Batılı ülke ürünlerinin sergileneceği de açıklanmıştır. Avrupa'da buhar gücüyle çalışan modern alet ve araçların üretimde birçok kolaylıklar sağlaması ve maliyetleri %50 oranında azaltması nedeniyle bu aletlerden Osmanlı ziraat ve zanaatçıların haberdar olmasının istenmesi nedeniyle bu aletlerin de sergide sergilenmesine izin verildiği belirtilmiştir. Sergide sergilenmek için getirilen modern alet ve araçlardan gümrük vergisi alınmayacağı da duyurulmuştur (TE 1862-a: 1). Ecnebi ülkelerde fabrikaları olan Osmanlı vatandaşların ürünlerinin de sergiye kabul edileceği ifade edilmiştir. Sergi için eyaletlerden gönderilen ürünlerin kalitelerini ölçmek amacıyla bir komisyonun kurulacağı ve ürünleri kalite dereceleri tespit edilerek kaliteli ürünlerin isim ve sahiplerinin yayımlanarak ilan edileceği belirtilmiştir. Ayrıca sergi için bir nizamnamenin hazırlanıp ilan edileceği açıklanmıştır. Teşkil

kılınan komisyonun Mustafa Fazıl Paşa başkanlığında gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla toplantılar düzenlendiği ve her hafta salı günleri Maarif Nezareti'nde toplanacakları belirtilmiştir. Sergiye ürün gönderilen esnafın her gün bu komisyona müracaat edebilecekleri ilan edilmiştir (TE 1862-a: 1). Komisyon üyeleri Kamil Efendi, Nazım Efendi, Sürur Efendi ve Agaton Efendi'dir (TE 1862-a: 1).

Gazetenin aynı sayısında yayımlanan başka bir yazıda ise 1863 senesi Ramazan'ın başlangıcında İstanbul'da açılması planlanan sergiye konulacak eşyaların gönderilmesi noktasında beyanname yayımlanmıştır. Beyannameye göre; Sergide sergilenen ürünlerin toplanması için her eyalet ve sancakta bir memur görevlendirilecek ve ürünlerden gümrük ve diğer vergiler alınmayacak ve nakliye masrafları da devlet tarafından karşılanacaktır. Sergide sergilenen ürünlerin satılması sonucu elde edilen kazancın devletin görevlendirdiği memur tarafından eşya sahiplerine ulaştırılması sağlanacaktır. Sergide satılmayan ürünlerin ise devlet hazinesi tarafından satın alınarak elde edilen kazancın hükümet tarafından sahiplerine ulaştırılacaktır. İstanbul'da ortağı olan tüccar sahipleri mallarını bunlar aracılığıyla İstanbul'a gönderilecektir. Sergiye ürünlerini bizzat getirmek isteyenler olursa hükümet tarafından bu kişilere destek çıkılacaktır. Gönderilen ürünler arasında kaliteli olanlara ve yeni icat edilmiş ürünlere madalyalar verilecektir. Bunun tespit edilmesi için bir komisyonun kurulacaktır (TE 1862-b: 2). Osmanlı Devleti'nde üretilmeye devam eden ama İstanbul'da bu ürünlerin unutulması nedeniyle bu ürünlerin halka gösterilerek yeniden rağbet görmesi için hem büyük pazar hem de zanaat erbabı için bir imtihan alanı olduğundan halkın göndereceği ürünlerin temiz ve kaliteli olmasına çalışmaları istenmiştir (TE 1862-b: 2).

Gazetenin 46. sayısındaki yazıda ise önceki sayıda sergi mahallinin Maarif Mektebi'nin bahçesinde inşa edileceği beyan olunmasına karşın böyle bir sergi için Sultanahmet Meydanının daha uygun görüldüğünden sergi binasının burada inşa edileceği duyurulmuştur (TE 1862-c: 1). Gazetenin 50. sayısındaki yazıda ise İstanbul'da kurulacak sergide kitap ve risalelerin de sergilenmesi lazım geldiğinden eyaletlerden kitap ve risalelerin getirilmesi ilan edilmiştir (TE 1862-d: 2). Sergide sergilenmesi için gönderilecek her türlü ürün için gerekli olacak tüm işlemler için teftiş komitesi üyesi Aziz Efendi'nin görevlendirildiği belirtilmiştir. Maarif Nezareti'nde bunun için bir dairenin tahsis edileceği ve sergide ürünlerini sergilemek isteyen tüm zanaat ve ziraat erbabının buraya müracaat etmeleri istenmiştir (TE 1862-d: 2). Gazetenin 52. sayısındaki yazıda ise sergi için İstanbul'a gönderilen ürünlerin sergide sergilenmesinden önce bir bölgede tanzim ve tertibi için Sultanahmet meydanında olan Harbiye ambarında bir dairenin tahsis edildiği ve sergiye mal gönderecek kişilerin mallarını buraya getirip ilgili memurlara teslim edilmeleri istenmiştir (TE 1862-e: 2). Aynı sayıda yayımlanan başlıksız yazıda ise Ramazan ayında İstanbul'da açılacak sergi hakkında Avrupa gazetelerinde birçok değerlendirmelerin yapıldığı, serginin lehine yönelik olumlu yazıların yayımlandığı ve yapılacak serginin Osmanlı sanayisinin terakkisine büyük bir katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (TE 1862-f: 2). Gazetenin 81. sayısında yayımlanan yazıda serginin cumartesi ve çarşamba günleri kadınlara açık olacağı belirtilmiş ise de aşırı bir rağbetin görülmesinden dolayı kadınların ziyaret gününü bir gün ilave edilmesi, cumartesi günü altışar, pazartesi ve çarşamba günleri ise üçer kuruş giriş ücreti alınacağı açıklanmıştır (TE 1863-a: 3). Aynı sayıda yayımlanan başka bir yazıda ise serginin açılışından bu yana cuma ve cumartesi günler altışar kuruş giriş ücreti alınmasına karşın bundan sonra büyük adamdan üçer kuruş, çocuk ve askerlerden ise 60 para giriş ücreti alınacağı ilan edilmiştir (TE 1863-b: 4). Sergide sergilenmesi için gönderilen ürünlerin tanzim ve tertibinin düzenlediği alanın Şevval ayının sonuna kadar ürünleri kabul edeceği ifade edilmiştir (TE 1863-b: 4).

Gazetenin 82. sayısında yayımlanan yazıda geçen sayıda pazartesi günlerinin kadınlara ayrıldığı duyurulmasına karşın pazar gününün paskalya olması nedeniyle kalabalık olacağından bir defaya mahsus olarak gelecek pazartesi gününün erkeklere tahsis edildiği ve diğer pazartesilerin kadınlara tahsis edildiği belirtilmiştir (TE 1863-c: 4). Gazetenin 92. sayısında yayımlanan yazıda ise serginin düzenleniş amacının ülkede maarif ve sanayinin ilerlemesi ve bundan herkesin faydalanması amacıyla yapıldığının herkesçe bilindiğini ifade edilmiştir. Sergiye gelen ürünlerin

hem çok nadide hem de hayran verecek şekilde olduğu ancak sergiye gelenlerden üçer kuruş giriş ücreti alındığını ve bu ücretin çoğu kişiye fazla geldiğinden bu güzel serginin herkes tarafından gezilip görülmesi için bundan sonra mayıs ayının başlangıcından itibaren serginin girişi ücretinin 2 kuruşa ineceği duyurulmuştur (TE 1863-d: 3). Gazetenin 101. sayısında yayımlanan yazıda sergide sergilenen ürünlerin tarifnamesinin 1. sınıf birinci cilt, 2. 3. 4. 5. sınıflar ikinci cilt, 6 ve 7. sınıfları üçüncü cilt olarak yayınladığı ve her cildin 7 kuruşa sergi mahallinde ve tüm sahaf ve kitapçılarda satıldığı ilan edilmiştir (TE 1863-e: 4). Gazetenin 102. sayısında ise serginin Muharrem ayı bitiminde kapanmasına karar verilmiş, sadece çarşamba günleri kadınlara ve diğer günlerde erkeklere tahsis kılındığı belirtilmiştir (TE 1863-f: 4). Gazetenin 125. sayısında yayımlanan yazıda sergi-i umumide sergilenen ürünlerin ayın yirmi üçünden itibaren her hafta pazartesi ve çarşamba günlerinde müzayede olunacağı belirtilmiştir. Yine sergiden kaparo vererek eşya alanların bir hafta zarfında geri kalan ücreti ödeyerek eşyalarını almaları ve eşyalarını almadıkları takdirde ödedikleri kaparonun sergi komisyonu tarafından zapt edileceği ifade edilmiştir (TE 1863-g: 4).

Tercüman-ı Ahval'de 1863 senesinde açılacak olan serginin nizamnamesi yayımlanmıştır. Gazetede yayımlanan nizamname 7 bölüm 61 maddeden oluşmuştur. Birinci fasıl serginin kuruluşu hakkındadır. Osmanlı Devleti ziraat ve sanayi ürünlerinin birinci sergisi hicri takvime göre Ramazan ayının başında Sultanahmet meydanında açılacak ve Zilhicce ayının sonunda kapanacaktır. Serginin düzenlenmesinde vilayetlerde ve İstanbul'da komisyonlar kurulacak ve öncelikle vilayetlerdeki komisyonlar sergide sergilenmesi için seçilen ürünleri İstanbul'a gönderilecek, sonra İstanbul'daki komisyon tarafından tekrar bir denetim daha yapılacaktır. Sergide sergilenmek istenen ürünlerin Osmanlı'da üretildiklerini, buldukları bölgenin komisyonu tarafından ispat etmeleri gerekmektedir. Osmanlı ülkesi sınırları içerisinde yabancılar tarafından üretilen ürünler bile Osmanlı ürünleri kabul edilecektir. Sergide sergilenecek ecnebi ülkelere ait olan ziraata ait makinaların üretildikleri ülkedeki Osmanlı konsolosu tarafından onaylanması gerekmektedir. Buldukları bölgenin komitesi tarafından onaylanmayan ürünler sergide kabul edilmeyecektir. Komiteler Şaban ayının başlangıcından itibaren dairelerinde bulunan eşya sahiplerinin isim, şöhret ve ikametgah bilgileri ve eşyaların cins, miktar ve fiyatlarına dair bilgileri bir deftere kaydedip göndereceklerdir (TA 1863-a: 2)

İkinci fasıl sergideki ürünlerin çeşitleri ve taksimatı hakkındadır. Osmanlı Devleti'nde üretilen tüm sanayi ve tarımsal ürünler, madenler, alet ve makinalar kabul edilecek, yabancı ülkelere ise sadece tarımsal makinalar ile ev ve dükkanlarda kullanılan alet ve edevatları kabul olunacaktır. Zanaat ve ziraata faydası olmayan eşyalar sergiye kabul edilmeyecektir. Çiçek, yaş meyve ve sebze, canlı hayvan ve kısa sürede bozulabilen ürünler de kabul edilmeyecektir. Sergide sergilenmesi düşünülen ürünler denetimin ve seçimin yapılmasından kolaylıklar sağlanması açısından 13 sınıfa taksim edilmiştir. 1. Ziraata yönelik tüm toprak ürünleri, bitkisel ilaçlar, hayvansal ürünler, bal ve orman ağaçları. 2. Un, şeker, pekmez, şekerleme, yağ, çörek, peksimet, gül ve çiçek suyu, sirke ve meşrubat. 3. Ham ve külçe madenler, madencilğe ait alet ve makinalar, mermer, inşaat malzemesi, odun kömürü. 4. Sanayici ve zanaatkârlar tarafından kullanılan her türlü alet ve edevatlar, makinalar, silahlar ve silah mühimmatı ve arabalar. 5. Altın ve gümüşten yapılmış her türlü mücevherat, gümüş ve altın taklidi ve madeni süslü eşyalar (TA 1863-a: 2-3). 6. İpek kozası, ham ve işlenmiş ipek, pamuk ve temizlenmiş ve temizlenmemiş yün ve tiftik. 7. İpek, pamuk, yün, keten ve kendirden yapılmış kumaş, bez, basma, çuka, aba, fes, gömlek ve bunlara benzeyen ürünler ve pamuk, yün, keten ve kendir iplikleri. 8. Tabak ve çömlek gibi toprak ürünleri, cam ve şişeler, sabun, çam sakızı, petrol yağı ve bitkisel yağlar, boya, mum ve balmumu. 9. Ham ve işlenmiş deri, kösele ve bunlardan imal edilmiş eyer, koşum ve araç ürünler, ayakkabı, işlenmiş ve işlenmemiş kürk. 10. Her çeşit elbise, işleme, sırma, yemeni, yazma, kasnak ve kanaviçe ürünleri, evlerde kullanılan havlu, örtü, kese, dantele gibi ürünler. 11. Sandalye, kanepeler, kütüphane, iskemle ve bunun gibi malzemeler, ev süsleme ve levazımı olan marangoz ürünleri, halı, kilim ve müzik aletleri. 12. İnşaat model ve resimleri, boyalı ve karakalem resimler, kabartmalı harita, taşçı ve oymacı ürünler. 13. Taş basma ve haruf basılı kitap ve risaleler, litografya ve fotoğraf ile ilgili tezgâh ve makinalar ve hakkâk ürünleri (TA 1863-b: 2-3; Mir'at 1863-a: 14-16).

Üçüncü fasıl sergiye alınacak ürünlerin düzenlenmesi ve taşınması hakkındadır. Sergilenecek mallar Şaban ayının on beşinden evvel sergi mahallinde hazır hale getirilmesi için komiteler kendi dairelerinde malları toplu bir şekilde göndereceklerdir. Komiteler gönderdikleri ürünlerin denetimini yaptıktan sonra eşya sahiplerinin isim, unvan ve ikametgâh adreslerini ve eşyaların cins, miktar ve fiyatlarını ve üretim yöntemlerini, çiftlik ve sanayi işletme büyüklükleri ve değerini, kullandıkları alet ve edevatları, üretim yöntemlerini ve istihdam ettikleri işçi sayısını, kullandıkları hammadde cins ve miktarlarını ve üretim miktarlarını bir deftere kaydederek göndereceklerdir. Eyaletlerden komiteler tarafından İstanbul'a gönderilen malların masrafları devlet tarafından karşılanacaktır. Komiteler gönderdikleri ürünlerin konuldukları sandıklarda eşyanın hangi bölgeden gönderildiği ve ürünün cinsi hakkında işaretler konması gerekmektedir. Sergi alanında toplanan ürünlerin korunması için memurlar istihdam edilecektir. Eşya sahiplerinden birinin serginin açılışından itibaren malların başında bulunması gerekmektedir. Sergide mallarının sergilenmesinde gerekli olacak tüm yapım masrafları devlet tarafından karşılanacaktır (TA 1863-b: 3). Sergi boyunca eşya sahipleri ve eşya ürünleri sergi nizamnamesine tabi kılınacaklardır. Komisyon tarafından kabul edilen mallar dışında sergi alanına hiçbir eşya sokulmayacak ve hiçbir ruhsatsız ihraç olunmayacaktır. Sergide teşhir edilen ürünler sergi boyunca sergilendiği yerde kalacak ve bu konuda komisyon tarafından alınan kararlara uyulacaktır. Sergideki ürünler üzerinde bilgilendirici etiketler konulacak ve sergide sergilenecek eşyalar komisyon tarafından bir deftere kaydedilerek ve ürünlerin tanımı ile ilgili bu defter basılacaktır (TA 1863-c: 3).

Dördüncü fasıl sergiye konulacak eşyanın muafiyetleri ve yabancı ülkelerden gelen ziraat ve sanayi alet ve edevatlar hakkındadır. Sergide teşhir edilecek yerli ve yabancı ürünler gümrük vergisinden muaf tutulacak ve ürünler gümrük bölgesinde değil sergi mahallinde açılacaktır. Sergide satılmayan yabancı ürünler geri giderken de muafiyetler geçerli olacaktır. Ecnebi ürünler sergi mahallinde sergi komisyonu tarafından tayin edilen memurun gözetiminde olacaktır (TA 1863-c: 3).

Beşinci fasıl sergi mahallinin nizamnamesi hakkındadır. Çıkarılan fermana uygun olarak bir sergi komisyonu kurulmuş ve başkanlığına Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa getirilmiştir. Serginin diğer üyeleri: Hariciye Nezareti'nden Kamil Bey, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye üyesi Nazım Efendi, Ticaret Nezareti müsteşarı Server Efendi ile Azmi Efendi ve Agaton Efendi'dir (TA 1863-c: 3). Komisyon üyelerinden biri serginin açılışı gününden itibaren serginin idaresini yönetecektir. Üyelerden biri muhasebe işlerini diğer bir üye ise yazışmaları yürütecektir. Sergilenecek ürünleri teşhiri ve teftişiyle bir komisyon üyesi ilgilenilecektir. Bu komisyon üyesinin başkanlığında teftiş komitesi kurulacak, komite başkanı olan komisyon üyesi eşya sahiplerinin isteklerinin dinlenmesi, sergilenecek ürünleri düzenlenmesine dikkat edilmesi ve teftiş komisyonuna yardımcı olmak gibi görevleri olacaktır. Eyaletlerdeki komiteler tarafından gönderilen ürünler hakkında gerekli bilgileri teftiş üyesine vermek ve teslim olunan ürünlerin satıldıktan sonra elde edilen parayı eşya sahiplerine vermek amacıyla bir komiser tayin edilecektir. Eşya sahiplerinin sergi mahalline serbestçe girmeleri için ücretsiz biletler tahsis edilecektir. Sergide çalışacak kişilerin görevleri kağıtlara yazılıp sergi mahalline asılacaktır (TA 1863-d: 3).

Altıncı fasıl teftiş komitesinin düzenlenmesi ve görevleri hakkındadır. Teftiş komitesi eşyaların kalitesini tespit ederek ve derecelendirerek sıralayacaklardır. Teftiş komitesinin bu kararı serginin kapanmasından önce bitirip ilan edecektir. Sergiye alınan ürünler on üç kısma ayrıldığından bu miktarda teftiş komisyonu oluşacaktır. Her sınıfın eşyaları ayrı üyeler tarafından derecelendirecektir. Ziraat alet ve makinaları ilgili üçüncü sınıfta yer alan malların teftiş komitesine yabancı ürünlerin sahiplerinden birer kişi de tayin olunacak ve gerisi Osmanlı vatandaşı olacaktır (TA, 1863-d: 3). Diğer teftiş heyeti komisyonları birinci, yedinci, onuncu ve on birinci sınıflarda yedişer kişiden; kalan sınıflar için beşer kişiden oluşacaktır. Teftiş heyeti komisyon üyeleri sergi komisyonu tarafından seçilecektir. Serginin açılışından önce teftiş heyeti komisyon üyeleri belli olacak ve komisyon başkanlığını ise kendileri tarafından seçilecektir. Teftiş komisyonu üyeleri gerektiği hususlarda uzmanlardan yardım alacaklar, lakin uzmanlar oy veremeyeceklerdir. Komisyon üyeleri kararları çoğunlukla karar verecekler eşitlik halinde ise komisyon başkanının

oyu belirleyici olacaktır. İki mal arasında derecelendirme belirlenemeyince teftiş heyetleri başkanlarından oluşacak bir heyet karar alacaktır. Teftiş heyetinin sonuç kararları sergi komisyonu tarafından onaylandıktan sonra kararlar kesinleşecektir (TA 1863-e: 2).

Yedinci fasıl eşya sahiplerine verilecek ödüller hakkındadır. Eşya sahiplerine verilecek ödüller üç derecede olmakta birinciye mecdiye nişanı, ikinciye gümüş nişan ve üçüncüye ise pirinç madalya verilecektir. Birinci derecede ödülü sadece zanaatında büyük bir fayda sağlayacak keşif yapanlar ve ürünü tam derecede mükemmel olmasa bile belli dereceye getirenler alacaktır. İkinci ve üçüncü derecede ödüller ise ustalık derecesine göre verilecektir. Ödül alanlara ayrıca bir başarı belgesi de verilecektir. Sergi cuma, pazar, pazartesi, salı ve perşembe günleri erkeklere, çarşamba ve cumartesi günleri kadınlara açık olacaktır. Cuma ve cumartesi günleri 6 kuruş, diğer günler ise 3 kuruş giriş ücreti alınacaktır. Kadınlara mahsus günlerde eşya sahiplerinden başka kimse kabul edilmeyecektir. Nizamnamenin yayımlanmasından sonra ortaya çıkacak sorunların çözümü için komisyon yetkili olacaktır (TA 1863-e: 3).

6. BASINDA SERGİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dönemin gazetelerinde Sergi-i Umumi-i Osmani hakkında haberlerin duyurulmasının yapıldığı gibi dönemin aydınları özeld 1863 sergi hakkında genelde serginin iktisadi anlamda önemini dile getiren yazılar yayımlamışlardır. *Mir'at*'ın 2. sayısında “*Sabanlara Dair Malumat*” başlıklı makalede yazar, mecmuada gösterilen sekiz adet saban hakkında bilgi vermektedir. Bu sabanların Ranssem And Semz adlı İngiliz kumpanyası tarafından Osmanlı'da açılan sergide gösterilmek amacıyla getirildiğini, bu ziraat aletlerin işleyişi hakkında bilgi vereceğini belirtir. Bu aletlerin kullanım şekilleri adi sabanlar gibi olup bu sabanlar hem beygire hem de öküze çektirebilmektedir. Bu sabanların sap ve okları demirden üretildiğinden kullanımları dayanıklı olmaktadır. Bu sabanların ülkede kullanılanlara göre pahalı olmasına karşın bu sabanların kullanılması ile fazla mahsul elde edileceğini, bu makinaların kullanılmasıyla ülkenin ziraatına büyük faydalar kazandıracağını ve çiftçilerin üretimde bu makinaları kullanmaya başlamaları gerektiğini belirtir. Bu sabanların ülkede yaygınlaşmasını arzu etmekte ve sergiye gelmiş olan diğer alet ve edevatlar hakkında bundan sonraki nüshalarda da bilgi vereceğini belirtir (*Mir'at* 1863-d: 28-29). *Mir'at*'ın 3. sayısında “*Ziraat Aletlerinin Tarif*” başlıklı makalede yazar, mecmuada resimleri gösterilen zirai alet ve edevatların nasıl kullanıldığını hakkında bilgi vermeye devam eder. Yazıda, demirden imal edilen bahçevan tarağı ve ekin ve ot biçecek aletleri tanıtılmaktadır (*Mir'at* 1863-e: 44).

Mir'at'ta yayımlanan “*Esbab-ı Servet*” başlıklı yazıda yazar, 1852 ve 1861 tarihlerinden Londra'da bir büyük sergi kurarak her memleketin ziraat ve sanayi mamullerini burada teşhir ederek bu ürünleri sahip zanaat erbablarını taltif ettiklerini söyler (*Mir'at* 1863-b: 7-9). Ülkede bir serginin açılmakta olduğunu bu sergide Osmanlı'da üretilen ürünlerin sergileneceğini ve Avrupa'dan ise sadece ziraat ve sanayi alet ve edevatın örneklerinin gösterileceğini belirtir. Bu sergide neden Avrupa malının sergilenmediğini belirtenlere yanıt olarak zira İstanbul gezilirse Avrupa mallarıyla donatılmış bir serginin gözlemleneceğini, şu an halkın tüketmekte olduğu tüm eşyaların hariçten geldiğini dile getirir. Ülkede Avrupa ürünlerini kullanılmaya başladığından itibaren halkın yerli ürünlerin neler olduğunu bilmez bir hale geldiğini ve düzenlenen bu sergi ile ülkede ne gibi ürünlerin üretebileceklerini belirtir. Ülkede üretilen ürünlerin el zanaatı ile üretildiğinden Avrupa'da fabrikalarda çıkan ürünlere göre güzel olsa bile pahalı üretildiğini belirtir. Ülkede ecnebi ürünlere rağbet olunmasa dahi bir ürünün ucuzu dururken pahalısının almanın mümkün olmayacağından Avrupa ürünleri derecesinde ürünler üreterek tüketimin yerli mallarla karşılanması gerektiğini, serginin bu amacı taşıdığını belirtir. Ülkede tüketilmekte olunan ürünlerinin içeride karşılanmasını ister, ziraat mahsulü üretimin ve ticaretin ehemmiyetin önemin aşikâr olduğunu ama sanayiye de önem verip sanayi ürünlerini bir an önce üretilmesi gerektiğini söyler. 1863 serginin de bu açıdan ülke üretiminin artırılması açısından önemli olacağını vurgular (*Mir'at* 1863-b: 9-11).

Mir'at'ın 2. sayısında “*Esbab-ı Servet 2*” başlıklı makalede yazar, İstanbul'daki sergide sergilenen ürünlerin çoğunu halkın ilk defa gördüğünü bunların İstanbul'da satılan bir mahallin

bulunmadığını belirtir. Ülkede üretilen bu ürünlerin kaliteli olmasına karşın pahalı üretildiğini bunların ucuz üretilmesinin çarelerine bakılması gerektiğini söyler. Ülke ürünlerine rağbeti artırmak için gerekli teşebbüslere girişmek gerektiğini ve ticaretin kolaylaşması için ticaret cemiyetleri teşkiline çalışmak lazım geldiğini belirtir (Mir'at 1863-c: 20-21).

Tasvir-i Efkâr'in 79. sayısında yayımlanan Şinasi tarafından yazılan “*Osmanlı Sanayi Sergisinin Açılması*” (Şinasi 1863:1-2) başlıklı yazıda sergi hakkında bilgi verilmiştir. Şinasi, ilk olarak Sultanahmet meydanında inşa olunan Sergi-i Umumi-i Osmanî'nin Ramazan ayının dokuzuncu günü açıldığını belirtmiştir. Şinasi'ye göre, sergi bir memleketin sahip olduğu sanayi çeşitlerini göstermesi sebebiyle o memleketin zanaat tecrübelerini kapsayan bir kitaptır. Kitap, bir fennin ıslahı ve neşrine hizmet ettiği gibi sergide, üretilen eşyaların eksikliklerinin giderilmesine yardımcı olup ürünlerin tamamlanmasını sağlar (Şinasi 1863: 1). Şinasi, sonra sergi hakkında şu bilgileri verir. Osmanlı Devleti'nin fazla ürün üretmemesine rağmen sergide sergilenen ürünlerin çeşitliliği fazladır. Sergide, mermer, çeşitli taşlar ve ağaç çeşitlerinden yapılan ürünlere pek rağbet edilmiştir. Esnafın sergide sergilenen ağaçlara dikkatle bakarak işlerine yarayacak ağacın nereden geldiği ve nasıl taşınabileceği gibi hususları anlamalarında faydalı olabilir. İstanbul binalarında görülen taşların çokluğu ve değerli olması, civarda sanayiye büyük kaynak sağlayacak çok fazla taş madenleri olduğunu ispat eder. Bu taşların sergide gösterilen örnekleri pek güzeldir. Ayrıca sergide keçelere, Arabistan, Irak ve Bursa taraflarından gelen kumaşlara da rağbet edilmektedir. Sergide Avrupa mallarına olan rağbet Osmanlı'nın ürünlerine göre daha fazladır. Avrupa mallarına rağbetinin fazla olmasının sebebi fabrikalar sayesinde üretilen ürünlerin ucuzluğu ile sahip olduğu estetiği ve şekilleridir (Şinasi 1863:1-2).

Şinasi, sergide sergilenen Tophane'de üretilen fabrika ürünlerinin ve tersane aletlerinin Osmanlı'da takdir edilecek bir bilgi ve birikimin olduğunu gösterdiğini dile getirir. İleride belediyenin ihtiyaçlarını karşılayacak fabrikalar yapılırsa sergiden umulan faydanın fazla olacağını belirtir. Sergide İngiltere'den ziraat aletleri geldiğini, bu aletlerden fayda sağlanabileceğini belirten Şinasi, bu aletleri serveti olanlar satın alıp kullandıkları takdirde ahalinin makinalara olan teşvikinin artacağını ve bu sayede teknolojinin ülkeye girişi de yaygınlaşabileceğini vurgular. Sergide gösterilen ürünlere bakılırsa Avrupa'da sanayi bu kadar ilerlemişken ülkede sanayiye Avrupa kadar ilerletip ve sanayide tam olarak istifade etmenin müşkül olacağını söyler. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin asıl servet kaynağının arazi ürünlerinden oluştuğunu ve bu ürünlerin çeşitleri artırılırsa Osmanlı'nın ziraatta ilerleyeceğinin açık olduğunu belirtir (Şinasi 1863: 2).

Terakki'nin 173. sayısında çıkan imzasız yazıda sergilerin öneminden bahsedilmiştir. Yazar, Fransa'da hükümet tarafından ziraat ve sanayi çalışmalarına destek olmak amacıyla sergiler açıldığını söyler. Yazara göre, sergilerde halk ürünlerini sergileyerek birbirlerinin ürünleri hakkında malumat almakta ve bu suretle ürünlerin eksikliklerini tamamlamaktadır. Sergiler sanayi için bir mektep hükmünde olup memleketin her tarafında üretilen ürünleri bir yere toplamakta ve üretilen ürünlerdeki noksanlıklar anlaşılmakta ve bu suretle ürünler sağlam ve kaliteli olmaktadır. Sanayi üzerinde katkıları olan sergiler ayrıca sanayi bilgilerin de yayılmasını sağlamaktadır (Terakki 1869: 2).

Mecmua-ı Fünun'ün 8. sayısında “*Sergi-i Umumi Osmanî*” başlıklı makalede Kadri Bey, Osmanlı'da sanayinin gelişmesi maksadıyla 1863 senesinde iç üretime mahsus olmak üzere İstanbul Sultanahmet meydanında bir serginin teşkil edilmesine karar verildiğini söyler. Serginin yanında ayrı bir binada Avrupa'da üretilen bazı alet ve edevatlarının sergileneceğini ve bu doğrultuda teşkil edilen kumpanyanın Sultanahmet meydanında ek bir binanın inşasına başladığını söyler. Sergi için gerekli olan imar çalışmalarına yapan kumpanyaya otuz bin İngiliz lira verildiğini ve devlet tarafından sergi için her türlü müsaade ve fedakârlığın yapıldığını belirtir. Sonra sergi nizamnamesinde yazılı olan serginin içeriği hakkında bilgi verir. Sergideki ürünlere ödüller verilmesinin üretici teşvik edecek bir hareket olduğunu, bu nedenle üreticilerin bu ödülü kazanmak için birbirleri ile mücadele ederek ürünlerin kalitesi artırması için büyük bir katkı sağlayacağını söyler. Ödülü kazanmak için üreticilerin mevcut üretimini daha da geliştirmelerine ya da yeni bir

şey icat etmelerine vesile olacağını ifade eder. Serginin düzenlenmesiyle tüm üreticilerin kendi yeteneklerini ve istidatlarını sergilemesinin ülkede sanayinin ve teknolojinin gelişmesini sağlayacağını belirtir. Sergilerin başlıca faydasının bir memlekette husule gelen tüm sanayi ve zirai numunelerin bir bölgede göstererek memlekette üretilen malların birbirine kıyas edilerek ahalinin o ürünü daha iyisini yapmaya teşvik etmek olduğunu söyler. Ziraat ve sanayinin hangi şubelerinin ıslaha muhtaç olduğu hükümet tarafından bilinmesini sağladığını ifade eder. Osmanlı Devleti'nde üretilen ama İstanbul'da bilinmeyen ürünlerin tanıtılmasıyla birlikte İstanbul halkının bu ürünlere olan rağbetinin artacağını belirtir. Sergide sergilenecek her çeşit eşya ve emtianın ahali tarafından şekli ve fiyatı öğrenileceğinden başkent ile eyaletler arasında alım-satımlara yol açarak halkın dâhili malların tüketimine katkı sağlayacağını vurgular. Osmanlı'da her türlü mal üretilmekte iken bunlar şehir merkezlerine ve İstanbul'a getirilemediğinden bu gibi şehirlerde halkın yabancı ürünlere muhtaç zorunda kaldığını bunun başlıca sebebinin de ulaşımının gelişmemesi nedeniyle nakliye masraflarının yüksek olmasını gösterir. Bu sebebin göz ardı edilerek İstanbul'da halkın Avrupa mallarına rağbet olunup yerli malları kullanmazlar şayiasının taşra ahali arasında yayıldığını ve bunun da ülkenin üretimi için olumsuz tesirleri olduğunu söyler. Sergi münasebetiyle İstanbul'a celp olunan eşyanın satılarak Osmanlı mallarına İstanbul'da rağbet olunduğunun taşra tarafından anlaşıldığı zaman bundan her türlü Osmanlı mamullerinin taşradan İstanbul'a olan naklinin artacağını söyler. Bu serginin kurulması için Sultan tarafından yapılan her türlü teşebbüsle birlikte ziraat ve sanayi erbabının kendi mesleklerinde gayret ederek zanaatlarını geliştirmelerini ister (Kadri 1863-a: 337-342).

Mecmua-ı Fünun'un 9. sayısında “*Sergi-i Umum-i Osmani'nin Vuku-ı Küşadı*” başlıklı makalede Münif Paşa, serginin bazı eşyaların Anadolu'dan gelmesinin gecikmesi sebebiyle Ramazan'ın dokuzunda açıldığını belirtmiştir. Serginin açılışına Sultan Abdülaziz de katılmış ve sergi mahallini gezmiştir. Serginin Osmanlı mahsulâtına mahsus olup ayrı bir binada ise ziraata yönelik Avrupa'dan getirecek bazı alet ve edevatların da sergide sergileneceğini ve bu kısmın hazır olmayıp bayramdan sonra açılacağını belirtir. Sergi binasının fiziksel özelliklerini anlattıktan sonra, sergide sergilenecek ürünlerin on bin çeşit ürün olduğunu ve bunların cinsi, fiyat ve özelliklerini mufassal bir deftere kaydedildiğini belirtir. Sergide sergilenen ürünlerin bazıları hakkında okuyucuları bilgilendirir. Ürünler içinde dikkat çekilecek pek çok mal olduğunu özellikle Halep, Şam ve Bursa ipek mensucatlarının ve Uşak, Gördes ve Rumeli'nin bazı şehirlerinde gelen kalıçe ve keçelerin Avrupa ve İran'da üretilen ürünler eşdeğerinde olduklarını belirtir. Sergilenen ürünlerin kaliteli olduğunu ve Avrupa'daki ürünlerden bir eksiğinin olmadığı belirtilmiştir. İslimiye fabrikasında üretilen aba ve yün mensucat gibi diğer örneklerinin nefis olduğunu açıklar, Tersane-i Amire'de üretilen ahşap ve maden gibi alet ve edevatların ve Tophane-i Amire'de üretilen topların Avrupa fabrikalarında üretilen ürünlerden bir farkının olmadığını söyler. Sergide Osmanlı zanaatkârların ürünlerinin sergilenmesiyle Osmanlı'da üretimin çeşitli ve fazla olduğunu göstereceğini belirtir. Sergilenen ürünlerle Osmanlı'da üretimin boyutunun ne olduğunun tespit edileceği ve sanayinin gelişmesi için ne gibi teşebbüslerde bulunmasına sa'y u gayret edileceğinin ortaya çıkacağını ifade eder. Sergiye yirmi bir gün zarfında sergiyi ziyaret edenlerin elli dört bin olduğunu, yani her gün üç bin kişinin sergiyi ziyaret ettiğini belirtir (Münif Paşa 1863-a: 362-367).

Mecmua-ı Fünun'un 9. sayısında “*Tarih-i Sergi-i Berveche-i Umumi*” başlıklı makalede Kadri Bey, İstanbul'da kurulan Sergi-i Umumi-i Osmanî münasebetiyle ve sergilerin kurulmasının ziraat ve sanayiye yaptıkları katkıları ifade etmek için Avrupa'da yapılmış sergilerin tarihi sürecini anlatacağını belirtir. Eski Yunanlılardan beri sanayi ürünlerin sergilenmesinin toplumlarda görüldüğünü ama modern anlamda ilk serginin Fransa'da 1699 senesinde kurulduğunu, sergilerin sanayinin terakkisine büyük katkılarından Paris'te birçok sergilerin kurulduğunu ve sonraları bütün Avrupa'da örneklerinin görüldüğünü, Belçika, Londra ve Viyana'da sergilerin organize edildiğini söyler. Sonra birkaç serginin daha düzenlendiğini, sergide gösterilen eşyaların sayısının arttığını, sonra Paris'te 1855 senesinde uluslararası serginin teşkil ettiğini belirtir. İngiltere'nin de 1851 ve 1862 senelerinde uluslararası sergiler düzenlendiğini, bu sergilerde sergilenen ürünler hakkında bilgi verir. İlk açılan sergilerin küçük ve katılımların az olmasına

karşın her sergi tertibinin bir önceki sergiden daha büyük ve katılımcı sayısının arttığını sergilerde gösterilen ürünler nedeniyle ziraat ve zanaat erbabının kendilerini geliştirmeye çalıştıklarını ve sergilerin bu doğrultuda sanayi ürünlerinin gelişiminde önemli katkıları olduğunu söyler. Sergilerde sergilenen ürünlerin sınıflandırılması ve madalyalar verilmesinin zanaat erbabının kendi zanaatlarını geliştirmesi açısından ve ülke sanayilerin terakki etmesi açısından önemli hizmetlerde bulunduğunu belirtir (Kadri 1863-b: 386-392).

Mecmua-ı Fünun'un 10. sayısında “*Zamime-i Sergi-i Osmanî*” başlıklı makalede Münif Paşa, ana sergiye ek olarak yapılan daha çok Avrupa ürünlerinin sergilendiği ek serginin Şevval'in on dördünde açıldığını ve iki kuruş giriş ücreti alındığını söyler. Burada ziraata ait Avrupa'da icat edilen alet ve edevatlarının sergilendiğini belirtir. Sergide sergilenen ürünler olan buğday ve arpa gibi ürünlerin başaklarını ayırmak için buhur gücüyle çalışan döğen, hayvan gücü ve el ile çalışan çeşitli değirmenler, el ile çalışan kalbur makinası, yük kaldıran makaralar, inek sağmaya ait aletler, pamuğu bağlamaya mahsus alet, tekerlekli yangın tulumbası, bahçe sulamak için dolaplar, iki tekerlekli demir el arabaları, dikiş makinası, para saklama kasaları, deniz sandalları, kaytan, ince şerit ve bükme imaline ait aletler, yağ çıkaran küçük dolaplar, yel değirmen modelleri, Osmanlı Devleti'nde üretilen her renk sahtiyan ve meşin, Osmanlı üretimi olan mermer örnekleri hakkında okurlarını bilgilendirir. Yukarıda sayılan ürünlerden başka birçok ürünün sergi mahallinde sergilendiğini belirtir. Sergide buhar gücüyle çalışan aletlerin kullanımı öğretmek amacıyla sergi mahallinde tecrübe ettirildiğini ve seyircilere gerekli tariflerin yapıldığını söyler. Burada sergilenen Osmanlı ürünlerinin sadece 25-30 cins olduğunu geri kalanın Avrupa mahsulü olduğunu belirtir. Bu ek sergiye diğer sergi mahalli kadar çok seyirci gelmediğini şimdilik günde birkaç yüz adamın ziyaret ettiğini belirtir (Münif Paşa 1863-b: 408-413).

Mecmua-ı Fünun'un 10. sayısında “*Sergi-i Umumi-i Osmanî*” başlıklı makalede Kadri Bey, ülkede açılan serginin ilk defa açılmasına karşın serginin organizasyonun mükemmel olduğunu ve Avrupa'da yapılan sergiler derecesinde bir düzen ve tertiple sürdüğünü belirtir. Ülkede bu tarz sergilerin fazla açılmasıyla memleketin sanayi ve ziraatın terakkisine olumlu etkilerin olacağını söyler. Sergide gösterilen ham eşyanın çoğunluğunun kaliteli olduğunu, sanayi ürünlerinden dahi takdire şayan ürünler var ise de bazı sanayi şubelerin pek geride olduğunu söyler. Bu durumun başlıca sebebinin esnafın zanaatlarının icrasının gerçekleştirilmesi için lazım gelen modern bilgilerden habersiz bulunmalarını gösterir. Avrupa işi olarak görülen sanayi mamulâtının hep makine ile işlenmiş ürünler olduğunu bu makinelerin kullanılmasının yaygın olmadığını ve modern usulün ülkede bilinmediğini belirtir. Bu doğrultuda ülkede sanayi fününu artırmak için İstanbul'da bir sanayi mektebinin kurulduğunu ve bu mektepte her türlü zanaat erbabına çeşitli zanaatların nazari ve imali talim ettirileceğini söyler. Sanayinin geri kalmasının ikinci sebebi olarak sanayi ustalarının değişime direnmesi ve eski usullerle zanaatlarını icra etmeye devam etmelerini gösterir. Avrupa'nın değişime açık olduğundan vapur sefineleri, demiryolu ve telgraf gibi nafia teşebbüslerinden önemli gelişmeler sağladıklarını belirtir. Avrupa'da zanaat ustalarının mevcut üretimleri daha da geliştirmek için gayret ettiklerini ve mevcut kar oranlarıyla yetinmeyerek bunu artırmak için sa'y u gayret ettiklerini, bu yolda önemli başarılar kaydetmesine karşın Osmanlı zanaatkarların bu konuda hiçbir çalışma içerisinde olmadıklarını belirtir. Sergi mahallinin hazırlanmasında büyük masrafların harcandığını ve güzel bir bina tesis ettiklerini ve bu nedenle ülkede sergilerin sürekli yapılmasını ister. Ülkede bu tarz sergilerin iki üç sene bir yapılmasının gerekli olduğunu hatta bu tarz sergilerin sadece İstanbul'da yapılmayıp İzmir, Selanik, Manastır, Şam ve Halep misali sanayi ve ticaret merkezlerinde her sene hususi sergilerin kurulmasını ister. Ülkede ziraat ve sanayinin geliştirilmesi için gerekli ıslah çalışmalarının yapılmasının gerekli olduğunu belirtir (Kadri 1863-c: 430-434).

7. SONUÇ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda iktisadi olarak Batılı ülkelere ulaşmak amacıyla topyekûn bir kalkınma düşüncesiyle sanayileşme faaliyetlerine girişmesine karşın bunda bir başarı elde edememiştir. Bu başarısızlık bürokratları yeni arayışlara yöneltmiş devlet, sanayinin gerçekleşmesi

için İslah-ı Sanayi Komisyonu'nu kurmuştur. Komisyon özel sektörü teşvik amacıyla girişimde bulunduğu tedbirlerden biri de ülkede bir serginin açılma düşüncesi idi. Bu doğrultuda Mustafa Fazıl başkanlığında bir tertip komitesi kurulmuş ve serginin açılması organize edilmiştir.

Osmanlı Devleti, ülkede ilk sergiyi organize etmeden önce dünyada düzenlenen uluslararası sergilere katılmış, sergileri ülkenin tanıtımı açısından bir fırsat olarak değerlendirmiş, bu doğrultuda devlet öncülüğünde komiteler kurup ülkenin önemli ürünleri teşhir edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki uluslararası sergilere katılımıyla bu ülkelerden ülkeye teknoloji akışının gireceğini ve ülke sanayisinin bundan kazanç elde edeceğini düşünmüştür. Hatta dönemin Padişahı Sultan Abdülaziz Paris sergisine şahsen katılmış, kalabalık bir mahiyetle giderek Avrupa'daki sanayileşmeyi doğrudan görme fırsatını yakalamıştır. Sultan II. Abdülhamit ise başta yürüttüğü politikalarının sonucu ülkede modernleşmenin gerçekleştiğini ve Osmanlı Devleti'nin kalkınmış bir devlet olduğunu göstermek amacıyla ülkenin önemli yatırımlarının çekilmiş fotoğraflarını bir katalog halinde sergide sergilenmesi amacıyla Chicago sergisine göndermiş ve sergilere katılma özen göstermiştir.

1863 sergisinin düzenlenmesine Sultan Abdülaziz doğrudan destek çıkmış ve her türlü kolaylığı göstermiştir. Sergide sadece Osmanlı ürünleri sergilenmesi amaçlanmış bununla son yıllarda ülkede fazlaca görülen yabancı mallara olan rağbetin azalacağı hedeflenmiştir. Serginin tertip edilmesiyle halkın unuttuğu Anadolu ve Balkanlarda üretilen birçok yerli ürünün İstanbul halkı tarafından hatırlanacağı bu doğrultuda ülke üretiminin artacağı hedeflenmiştir. Sergide her ne kadar Osmanlı ürünleri sergilenmesi düşünülürse de Avrupa'daki modern teknolojilerin sergide sergilenmesiyle bu ürünlerin ülkede kullanımını artacağı düşüncesiyle sadece ziraat ve sanayi teknoloji aletlerin sergilenmesine izin verilmiş, bu aletler de serginin yanında ek bina da sergilenmiştir. Sergiye Osmanlı halkı tarafından rağbet gösterilmiştir. Sergi komitesi halkın rağbetini artırmak için eğlenceler düzenlemiş ve sergiye katılım ücretini düşürmüştür.

Serginin organize edilmesinde gazeteler önemli görevler oynamıştır. Hem sergi komitesi gazeteleri etkin kullanmaya özen göstermiş hem de gazeteler serginin açılışına ilgi gösterip sütunlarında bu konu hakkında yazılar yayımlamışlardır. Gazetelerde hem serginin açılışı hakkında bilgiler verilerek halkın haberdar olması hem de organize aşamasında gazetelerle halka yeni gelişmelerin duyurulması sağlanmıştır. Serginin nizamnamesi dönemin gazetelerinde yayımlanmıştır. Gazetelerde yazı yazar aydınlar halkın sergiye olan rağbetini artırmak sergilerin faydalarına değinmiş ve sergilerin ülkenin sanayileşmesi açısından önemini vurgulamışlardır. Sergilerin ülke üretiminin fotoğrafını gösterdiği bu açıdan sergide sergilenecek ürünlerin kaliteli olmasına özen gösterilmesi ve tüm üreticilerin sergiye katılması istenmiştir.

KAYNAKÇA

“Başlıksız Bir Yazı”, **Tasvir-i Efkâr**, S:45, 7 Cemaziyelahir 1279/30 Kasım 1862-b.

“Başlıksız Bir Yazı”, **T.E.**, S:46, 10 Cemaziyelahir 1279/3 Aralık 1862-c.

“Başlıksız Bir Yazı”, **T.E.**, S:52, 4 Recep 1279/26 Aralık 1862-f.

“Başlıksız Bir Yazı”, **T.E.**, S:92, 25 Zilkade 1279/14 Mayıs 1863-d.

“Chicago Sergisi”, **Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası**, Yedinci Sene, S:1, 1 Muharrem 1309/7 Ağustos 1891-a; Sayı:6, 15 Rebiülevvel 1309/19 Ekim 1891-b; Sayı:14, 15 Recep 1309, 14 Şubat 1892-c; Sayı:23, 1 Zilhicce 1309/27 Haziran 1892-d.

“Chicago Sergisi”, **Servet-i Fünun**, Sayı:27,5 Eylül 1307/17 Eylül 1891.

“Esbabı Servet 1-2”, **Mir'at**, Sayı:1, Ramazan 1279/Şubat 1863-b; Sayı:2, Şevval 1279/Mart 1863-c.

“Gelecek Bin Sekiz Yüz Elli Bir Sene-i Miladiyesinde Londra'da Feth ve Küşad olunacak Çarşıya Vaz' Olunup...Nafia Nezareti Behiyyesi Tarafından Taşra Memurlarına İrsal Olunan Defterin Suretidir.” **Ceride-i Havadis**, S:501, 24 Zilkade 1266/1 Ekim 1850.

“İlanat”, **T.E.**, S:81, 16 Şevval 1279/6 Nisan 1863-a.

- “İlanat”, **T.E.**, S:101, Zilhicce 1279 1863-e
- “İlanat”, **T.E.**, S:102, 6 Muharrem 1280/23 Haziran 1863-f.
- “İşbu Bin İki Yüz Yetmiş Dokuz Senesi Şehr-i Ramazan-ı Şerifi İbtidasında Bâ-İrade-i Seniyye Dersaadet’te Küşad Olunacak Sergi-i Umumi-i Osmanî Nizamnamesidir”. **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, S:1128, 5 Şaban 1279/26 Ocak 1863, s.1.
- “İşbu Bin İki Yüz Yetmiş Dokuz Senesi Şehr-i Ramazan-ı Şerifi İbtidasında Ba-irade-i Seniyye Dersaadet’te Küşad Olunacak Sergi-i Umumi-i Osmanî Nizamnamesidir” **Tercüman-ı Ahval**, S:291, 9 Şaban 1279/30 Ocak 1863-a; S:292, 12 Şaban 1279/2 Şubat 1863-b; S:293, 15 Şaban 1279/5 Şubat 1863-c; S:294, 17 Şaban 1279/7 Şubat 1863-d; S:295, 20 Şaban 1279/10 Şubat 1863-e.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:45, 7 Cemaziyelahir 1279/30 Kasım 1862-a.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:50,26 Cemaziyelahir 1279/19 Aralık 1862-d.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:52, 4 Recep 1279/26 Aralık 1862-e.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:81, 16 Şevval 1279/6 Nisan 1863-b.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:82, 20 Şevval 1279/10 Nisan 1863-c.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:125, 23 Rebiülahir 1280/7 Ekim 1863-g.
- “Paris Sergi Umumisi”, **Mizan**, Sayı:29, 11 Şaban 1304/5 Mayıs 1887.
- “Sergi Osmanî Nizamnamesinin Hulasa-ı Mealî”, **Mir’at**, S:1, Ramazan 1279/Şubat 1863-a.
- “Sabanlara Dair Malumat”, **Mir’at**, Sayı:2,Şevval 1279/Mart 1863-d.
- “Ziraat Aletlerinin Tarifi”,**Mir’at**, Sayı:3,Zilkade 1279/Nisan 1863-e.
- Terakki**, S:173, 22 Rebiülevvel 1286/21 Haziran 1869
- Kadri, “Sergi-i Umumi Osmanî”, **Mecmua-ı Fünun**, S:8, Şaban 1279, Ocak 1863-a.
- Münif Paşa, “Sergi-i Umumi Osmaniyeden Vuku-ı Küşadi”, **M.F.**, S:9, Ramazan 1279/Şubat 1863-a.
- Kadri, “Tarih-i Sergi-i Berveche-i Umumi”, **M.F.**, S:9, Ramazan 1279/Şubat 1863-b.
- Münif Paşa, “Zamime-i Sergi Osmanî”, **M.F.**, S:10, Şevval 1279/Mart 1863-b.
- Kadri,“Sergi-i Umumi Osmanî”,**M.F.**, Sayı:10, Şevval 1279/Mart 1863-c.
- Şinasi, *Osmanlı Sanayi Sergisinin Açılması*’’ **T.E.**, S:79, 8 Şevval 1279/29 Mart 1863.
- “Sergi”, **İktisadi ve Ticari Deyimler Sözlüğü**, Ankara, Kardeş Matbaası, 1976.
- “Sergi”, **Türk Ansiklopedisi**, C:28, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1980.
- “Sergi, Fuar ve Panayırılar”, **Temel Britannica**, C:15, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1993.
- Berber, Aykut, “İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra 1851)”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, C:45, Özel Sayı, 2016.
- Çakır, Coşkun, “Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarcılık Tarihine Genel Bir Bakış”, Edi: Erhan Erken, **İktisat Tarih ve Zihniyet Dünyamız**, İstanbul, Bilge Matbaacılık, 2006.
- Çelik, Zeynep, **Şarkın Sergilenişi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Basım, 2005.
- Ergüney-Pilehvarian, Yeşim Duygu-Nuran Kara, “On Dokuzuncu Yüzyılda Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti”, **Megaron**, C:10, S: 2, 2015.
- Germaner, Semra, “Osmanlı İmparatorluğunun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, **Tarih ve Toplum**, S:95, Kasım 1991.
- Girgin, Atilla, **Tük Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2001.
- Göğüş, Ceren, **19. yy Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğunun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2006.

- Kanca, Haluk, “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani*”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S:5, Temmuz 2013.
- Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006.
- Önsoy, Rifat, “*Osmanlı İmparatorluğunun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi Osmani (1863 İstanbul Sergisi)*”, **Bellekten**, C:47, S:185, Ocak 1983.
- Özdemir, Mehmet, “*Türkiye’de Turizmin Başlaması: Osmanlıda Sanayileşme Çabaları:Sergi-i Umumi Osmani*”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C:22, S:1, Bahar 2011.
- Seyidoğlu, Halil, “*Sergi*”, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2. Baskı, 1999.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C:28, S:46, 2009.
- Şahin, Nurullah, “*Türkiye’de Fuarcılığın İlk Adımlarından 1909 Bursa Sergisi*”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 2/3, 2013.
- Türkoğlu, Abdullah, “*Sergi*”, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, C:8, İstanbul, 1953.
- Tekdemir, Aziz, “*1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz’in Sergiyi Ziyareti*”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C:3, S.6, Temmuz 2013.
- Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.
- Yılmaz, Gülgün, “*Osmanlı Devletinin katıldığı Uluslararası Tarım, Endüstri, Sanat Sergileri ve İane Sergisi*”, **Sinan Ganime Armağan**, İstanbul, Mas Matbaacılık, 2005.

